

Ljudska duša u Karla Grimma*

Damir MLADIĆ

Sažetak

Interakcija između našeg tijela i naše duše neosporna je činjenica. No, ukoliko nastojimo izraziti ontološki status duše nailazimo na gotovo nepremostive probleme. Ne možemo poreći činjenicu našeg svjesnog, subjektivnog, privatnog, unutarnjeg i jedinstvenog života. Ne možemo ni poreći činjenicu uske povezanosti između naše mentalne i izvanjske, javne, objektivne, tjelesne strane života. Ne možemo ni na zadovoljavajući način (bez ostatka) svesti dušu na tijelo ili obrnuto. Descartes je nastojao riješiti te probleme dualizmom supstancija, ali nije uspio. Grimm, upoznat s nedostacima Descartesova tumačenja, nije dovoljno razlikovao aristotelovsko-tomistički dualizam od kartezijanskog te time nije ni uspio riješiti probleme koje takav dualizam supstancija za sobom povlači. U središtu kritike nalazi se Grimmovo određenje ljudske duše kao netvarne supstancije.

Dvije vrste dualizma

Ljudska je duša nešto što nam je lakše opisati metaforama, pjesničkim izrazima i slikama negoli ograničiti oštrim granicama koje od nas očekuje znanstvenost. Zato znanost većinu vremena o tome šuti, a pjesnicima je duša uvijek na pameti. Za kršćanske je filozofe pitanje o ontološkom statusu duše neizbježno.

Čim izraz *duša* u rečenici stavimo na mjesto subjekta, opterećujemo ga određenim ontološkim statusom. Već nas i sam taj gramatički oblik iskaza: duša je..., gdje se riječ duša nalazi na mjestu subjekta, obično dovodi do jedne vrste predfilozofskog dualizma koji za sobom povlači gledište da čovjek ima neki dio sebe koji naziva duša i neki drugi, različit dio sebe koji naziva tijelo. Ako još taj dio sebe opteretimo filozofskim pojmom supstancije, dolazimo do danas najpoznatijeg filozofskog oblika dualizma, tj. Descartesovog dualizma supstancija. Prema njemu čovjek se sastoji od dvije različite supstancije, duše i tijela, koje nemaju nijedno zajedničko svojstvo. Duša (*res cogitans*) je neprotežna, neposredno spoznatljiva, bez mogućnosti zablude, te privatna.

* Građu za ovaj članak u najvećoj mjeri pronalazim u članku Karla Grimma, »Što je ljudska duša?«, *Život*, br. 2, 1942., str. 191–206. Taj članak nije dovoljno precizan glede uporabe pojmova. Radi izbjegavanja takvih nepreciznosti koristim se i priručnikom što ga je sastavio isti autor; *Metafizička psihologija*, Zagreb 1942.

Tijelo (*res extensa*) je protežno, spoznatljivo, uz mogućnost pogreške, te javno. Problem takvog kartezijanskog dualizma, a i svake druge vrste dualizma, pojavljuje se prigodom pokušaja pokazivanja kako to određeno biće (duša) s opisanim svojstvima možemo uklopiti u sliku svijeta (danas određenu fizikom i njezinim zakonima) koju posjedujemo, odnosno opisati način i zakone interakcije takvog netvarnog bića s ostatkom svijeta.

Kartezijanski je dualizam prema skolastičkim misliteljima nepravilni dualizam. U aristotelovsko–tomističkom nauku ljudska duša je supstancijska forma – što znači formalni uzrok ili počelo koje unutarnjim načinom određuje stvar za novu bit dajući sama sebe – koja je u tijelu prisutna stvarno (ne samo mišlju) i to cijelim svojim bićem (a ne samo nekom snagom) te neposredno. Ona je po svojoj naravi *stvorena* da se sjedini s nekim tijelom. Duša i tijelo ujedanjuju se u jednu novu supstancijsku cjelinu – čovjeka – koji je različit i od duše i od tijela. Upravo je izneseni nauk ono što razlikuje skolastički dualizam od kartezijanskog: Descartes smatra da se između duše i tijela događa akcidentalno dinamičko sjedinjenje, tj. i duša i tijelo su dvije neovisne supstancije koje se nalaze u međusobnoj interakciji preko pinealne žlijezde. Duša je vozač tijela. U skolastičkom dualizmu imamo drukčiji način sjedinjenja, supstancijsko sjedinjenje, gdje se međusobno kauzalno djelovanje događa na drugoj razini. To uzrokovanje nije akcidentalno, izvanjsko, na razini tvornih uzroka koji uzajamno djeluju, nego supstancijsko, na razini materijalnog i formalnog uzroka. Ljudska duša je u tijelu nazočna cijela u cijelom ili cijela u bilo kojem dijelu tijela. Duša nadalje ima različit kontakt s različitim dijelovima tijela, primjerice, s noktima mali, a s mozgom velik. »Stoga ne djeluju realno jedno na drugo kao tvorni uzroci nego sačinjavaju kao bitni fizički stvarno različni dijelovi jednu cjelinu te stoga kad jedan dio djeluje, odmah prelazi djelovanje i na drugi dio.«¹ Ova kratka usporedba kartezijanskog i skolastičkog dualizma potrebna je zato što rasprava o Grimmovu pojmu duše, zbog njegove nepreciznosti, često gubi iz vidika te razlike. Zbunjenosti, zatim, pridonose i nejasne tvrdnje o supstancijalnosti duše koje proizlaze i iz izraza poput »nepotpuna supstancija«. Da bismo se strože ograničili od kartezijanskog dualizma, moramo jasno odrediti je li ljudska duša supstancija ili nije. Treće mogućnosti nema, jer se ta treća mogućnost protivi jednom od osnovnih metafizičkih načela – načela isključenja trećega. Donositelj supstancijalnog jedinstva, supstancijalna forma ili odrednica nije isto što i supstancija. Inače se razlika između kartezijanskog i skolastičkog dualizma čini manje sigurnom.

Na što se odnosi riječ »duša«

Karlo Grimm opis duše započinje s konstatacijom da gotovo sve kulture na našem planetu imaju riječ ili izraz čije značenje odgovara našem izrazu *duša*.

1 GRIMM, Karlo, *Metafizička psihologija*, Zagreb 1940., str. 164.

Razloge zbog kojih on smatra da je to tako pronalazi u vlastitim doživljajima sebe u svijetu, a opisuje ih sljedećim izrazima (karakteristični izrazi dualizama označeni su kurzivom): svaki čovjek osjeća uronjenost u neki *unutarnji svijet* koji ne priznaje ograde vremena i prostora niti zakone fizike. Čovjek ima dojam da je s tim unutarnjim svijetom *povezaniji* nego s onim do kojeg dopire svojim osjetilima, jer ga *neposredno doživljava* i nosi *u sebi*. Ostale slike iz Grimmova opisa daju naslutiti bogatstvo tog unutarnjeg svijeta: unutarnje razbojište, *pozornica*, *beskrajni prostor* ispunjen raznim doživljajima (ljubav, mržnja, odgovornost, radost...), čvorište raznih tajanstvenih niti odnosa s drugim osobama (živim, mrtvim i još nerođenim, Bogom), *svijet za se*. U tom svijetu suvereno vlada svojevrsno, jedinstveno i tajanstveno biće, stup tog unutarnjeg svijeta, promatrač i djelatelj tog svijeta, a razlikujemo ga od sebe samih i smatramo ga dijelom našeg *ja*. Stroža određenja (samim time s drukčijim ontološkim statusom) toga *što je duša?* Grimm daje na drugim mjestima: jednostavna, duhovna i jedna jedina tako da je ujedno počelo razumskog, osjetilnog i vegetativnog života; ili ljudska je duša neumrla supstancija; ili duša je supstancijska forma ljudskog tijela... Na temelju njegova članka *Što je ljudska duša?*, možemo se usredotočiti samo na jedno određenje: Ljudska duša je netvarna supstancija, ili ljudska duša je supstancijalna i netvarna.

Supstancijalnost duše

Pretpostavlja se, tj. uzima se zdravo za gotovo, da nam je svima dan *unutarnji* svijet doživljaja i iskustva (odnosno podjela vlastitog iskustva na unutarnje i izvanjsko). Pri utvrđivanju opstojnosti duše kao glavnog čimbenika u tom unutarnjem svijetu postoje dva oprečna gledišta: aktualizam – supstancijalizam. S obzirom na temeljna svojstva duše, tj. glede odgovora kakvo je ona biće, borbu vode materijalizam i spiritualizam. To je pitanje o tome postoji li neko biće koje je nepromjenjivi *nositelj* našeg *unutarnjeg* života.

Aktualizam, čiji je klasik Hume, smatra da je cijeli naš unutarnji svijet tek hrpa doživljaja, svežanj ili snop raznih osjeta međusobno povezanih asocijacija. Ne postoji, dakle, biće čiji su to osjeti i koje ih povezuje u cjelinu nego su oni sami međusobno povezani na način koji ne zahtijeva nikakvog *nositelja*. Duša tako biva izbačena iz nauke o duši (psihologije).

Supstancijalizam, za razliku od toga, smatra da postoji nešto nepromjenjivo u tom neprekidno mijenjajućem lancu doživljaja, naime, neki sebi uvijek jednaki *ja* čiji su to doživljaji, koji se iza njih skriva i po njima očituje. Taj *ja* jest supstancija, tj. nositelj i uzročnik djelovanja kojima sam sebe mijenja i obogaćuje. Tu Grimm čini jedan nedopušteni skok, tj. poistovjećuje *ja* i dušu što je prethodno razlikovao.

Kako takvo stajalište znanstveno opravdati? Prema Grimmu kriterij po kojem možemo odlučiti koja je teorija istinita jest uspješnost tumačenja nekih činjenica našeg unutarnjeg života. Jedna od činjenica koju valja protumačiti jest

činjenica *jedinstvenosti* našeg mentalnog života. Naš unutarnji život kao da možemo podijeliti u dva pojasa ili dvije zone: a) jasnija, neposrednija, neprekidno mijenjajuća zona – tamo se pojavljuju osjećaji, predodžbe, misli, želje i odluke. To je sadržaj našeg mentalnog života; b) tamnija, posredna i sebi uvijek jednaka zona – tamo se nalazi onaj *ja* čiji su to osjećaji, predodžbe, misli, želje i odluke. To je nositelj, subjekt i djelatelj mentalnoga života.

Sadržaj mentalnoga života uvijek je *nečiji* sadržaj, on ima to svojstvo da pripada nekome (nikad nije u zrakopraznom prostoru). Posredno, preko tih sadržaja, dolazimo do tog nekog *ja* koji je podmet i subjekt mentalnoga života. Taj *ja* jest nositelj na koji se upire uzburkani sadržaj unutarnjega života, *tajanstveno morsko dno, čvrsto uporište, polutamni pojas, zasjenjena zona*.

Aktualizam smatra da takvo tumačenje našeg unutarnjeg života nije ispravan jer nema nikakvog nositelja i ničeg nošenoga. Sve što doživljavamo jesu neki mentalni sadržaji, a na to da postoji duša *zaključujemo* iz tih sadržaja, odnosno iz njihova svojstva da su *nečiji*, da pripadaju nekome. Očitovanje tog posredništva zaključivanja najvidljivije je u strukturi naših rečenica kad govorimo o našem unutarnjem životu: *ja* mislim, *ja* osjećam, *ja* želim.... Nema izravnog dodira s *ja*, nema izravne spoznaje tog *ja*.² Jedinstvo prepoznato u mnoštvu različitih mentalnih sadržaja jest samo priviđenje, izmišljotina – možda korisna, ali ipak izmišljotina kojoj nema mjesta u našoj ontologiji. Postoji nešto što povezuje doživljaje u jedan skup, ali to što ih povezuje nije nikakva supstancija, nikakva duša. Izraz »skup svega nošena« što ga često rabe aktualisti često vodi prema zaključku da oni ipak priznaju nešto poput *duše* koja omogućuje tom skupu da bude skup i da bude nošen. No, nije nužno da vezivo između tih sadržaja bude supstancijalna duša.

Kako supstancijalizam odgovara na pitanje jedinstva u takvom mnoštvu sadržaja? Ti su sadržaji, doživljaji među sobom povezani kao točke kružnice od kojih je svaki povezan s nekim središtem, nekom stalnom točkom otkud ih je sve moguće pregledati. To mirno središte je uvijek isti *ja*, promatrač i kontrolor tih doživljaja.

- 2 Drugim riječima, oni smatraju da nema podjele spoznaje na *cognitio exercita* i *cognitio signata*. Postoji samo sadržajna, tematizirana *cognitio signata*, dok bi netematizirana *cognitio exercita* bila samo svojevrsna apstrakcija iz sadržaja *cognitio signata*. Spoznajni problem, problem dvostrukosti spoznaje (posredna i neposredna spoznaja), time postaje jedan od središnjih problema duha (uma) i tijela. Filozofi koji se upuštaju u rješavanje tog problema, obično polaze od dva osnovna stava: postoji intuicija ili ne postoji intuicija (kao neposredna spoznaja istinitosti nekih sudova). Za objašnjenje izraza *cognitio exercita* i *cognitio signata* vidi BELIĆ, Miljenko, *Metafizička antropologija*, Zagreb: FTI DI 1995., pogotovo 5. teza. Isti autor daje svoje viđenje rješenja opisane spoznajne problematike, a koje je u skladu s tomističkom tradicijom, u izvrsnom članku: Prinos filozofije u teološkom pitanju o svijesti Krista kao čovjeka kojom je znao o sebi da je božanska osoba, u: STEINER, Marijan (ur.); *Synthesis theologica*, Zagreb: FTI DI 1994., str. 333–368.

Može li aktualizam svojim tumačenjem povezivanja mentalnih sadržaja objasniti jedinstvo svijesti? Jedan od misaonih eksperimenata,³ toliko rabljenih u današnjoj filozofiji duha ima ogledni primjerak u sljedećem Grimmovom primjeru: Zamislimo društvanca u ugodnom čavrljanju i izmjeni misli – i eto, jedna misao rađa drugu, jednoj se riječi dodaje druga... i dobili smo aktualističko vezivo mentalnih sadržaja: vremenski slijed i uzročnu vezu, ali jesmo li dobili i jedinstvenu svijest, jednu dušu, jedan *ja*? Ili je svaki čovjek u tom društvancu i dalje razlikovao svoju misao od misli ostalih? Zar ne bi tijelo moglo biti nositelj različitosti između *moje* i *tvoje*? Grimm smatra da slučajevi podvojenih ličnosti⁴ dokazuju da tijelo, odnosno tjelesno jedinstvo, ne može biti izvor jedinstva svijesti.

Kako, nadalje, objasniti to što znamo da smo prije nekog vremena baš mi bili djeca, baš mi išli u školu, baš mi učinili to i to, mislili to i to, osjećali to i to... ako nema nekog uvijek sebi jednakog *ja*? Aktualizam tumači tu činjenicu neprekinutim lancem doživljaja. James smatra da svaki naš potonji doživljaj (u kojem je uključen i doživljaj našeg trenutnog *ja*) u sebi utjelovljuje prijašnji doživljaj zajedno s njegovim *ja*. Tako naš sadašnji *ja* može sebi pripisati sve one prošle doživljaje. Grimm smatra da se taj lanac redovito prekida dubokim snom. Dalje, ako je aktualizam istinit, onda bi se morao sjećati *svih* svojih doživljaja, a to nije slučaj.

Aktualističko neuspjelo tumačenje činjenica jedinstvenosti našeg mentalnog života nameće supstancijalizam kao teoriju koja je više u skladu sa zdravorazumskim doživljavanjem svijeta i koja može bolje objasniti jedinstvo naše svijesti. Prihvatljivije je, dakle, stajalište prema kojem u nama postoji duša, biće uvijek sebi jednako, nepromjenjivo od našeg rođenja do smrti, uzročnik, promatrač i nositelj promjena koje se s nama zbivaju. Drugim riječima, Grimm zaključuje da je naša duša supstancija.

Netvarnost duše

Tražimo, potom, odgovor na pitanje koja su osnovna svojstva tog bića čije smo postojanje dokazali. Tu se daju dva oprečna odgovora: materijalistički i spiritualistički. Spiritualisti smatraju da je duša netvarna, odnosno duhovna – neraspadljiva i besmrtna. Materijalisti smatraju spiritualnu dušu psihološkom potrebom. Duša je za materijaliste u konačnici svodiva na materiju. Duša je ili neka finija materija, ili fiziološki procesi, ili neki epifenomeni čvrsto vezani uz

3 Misaoni eksperiment smatra se danas legitimnim dijelom filozofske metode traženja odgovora na ontološki problem duha i tijela.

4 Grimm koristi izraz *raskorijeni ja*. Zanimljivo je da isti fenomen podvojenih ličnosti neki današnji filozofi koriste kako bi pokazali da naš izraz *ja* ne referira na neko stvarno, čvrsto, nepromjenjivo biće već da ga koristimo kako bismo označili fiktivno biće, tzv. središte narativne gravitacije na koji se odnosi sve o čemu govorimo. Kao što stvarno ne postoji središte gravitacije, tako ne postoji ni *ja*. Izmišljeno *ja* koristimo samo kao sredstvo (vidi DENNETT, Daniel, *Speaking for Our Selves*, u: *Brainchildren*, The MIT Press 1998., str. 38–39).

materiju. Spiritualisti, čije je shvaćanje bliže razmišljanjima običnog čovjeka,⁵ smatraju da je postojanje duše kao duhovne supstancije neovisne o tijelu logički zahtjev razuma, a ne samo potreba srca.

Kao jedan od mogućih kriterija po kojima možemo opravdati svoje uvjerenje u istinitost spiritualizma odnosno materijalizma uzima se uspješnost objašnjenja mogućnosti općih pojmova. Opći pojmovi imaju neka svojstva koja, primjerice, predodžbe nemaju. Uzmimo pojam *čovjek*. On je ostvariv na mnoge načine (bijel, crn, visok, nizak, mršav...) od kojih mnogi nisu ostvarivi u isto vrijeme. Iako međusobno nepomirljive, te osobine sve pripadaju tom pojmu *čovjek*. Kako je to moguće?

Strategija je materijalizam redukcija općih pojmova na predodžbe, slike i riječi koje su, prema njima, tvarne naravi. Ako je to nemoguće, tj. ako se dokaže postojanje misli kao sasvim jedne nove sastavnice našeg unutarnjeg života, onda materijalizam nije u pravu. Može li se, dakle, misao svesti na predodžbe ili na riječi? Misao je pojam ili sud. Može li se, dakle, neki opći pojam ili neki sud reducirati na riječi ili predodžbe?

Kako bismo, primjerice, slikama izrazili pojmove *besmisao*, *možda*, *nehvatljivo*? Neke misli možemo simbolički izraziti (primjerice, grb za državu), ali misao nije simbol već ono što simbol označuje. Tako dolazimo do pitanja: Što je značenje?⁶ Ako ne znamo značenje nekog simbola, nikad nećemo iz njega pročitati misli ili stvar koju simbol znači. Na osnovi toga mogli bismo zaključiti da je značenje nekog simbola misao ili stvar. To vrijedi za svaki opći pojam. Kako izgleda točna predodžba tisuću zlatnika? Teško je to zamisliti. Ali mi imamo točno određenu misao o tisuću zlatnika. Misao je, dakle, teško izraziti slikama, tj. nemoguće je svesti misao na predodžbe. Prvi pravac dokazivanja materijalne naravi misli, dakle, nije uspio.

Argument koji materijalisti donose da bi pokazali tvarnu narav misli jest činjenica da ozljedom mozga stradava i mišljenje pa se na osnovi toga zaključuje da je mišljenje samo sekrecija mozga. Ljudi koji izgube, primjerice, sposobnost kretanja još i dalje posjeduju pojam *kretanja* pa stoga Grimm zaključuje da oštećivanjem mozga mogu nestati neke predodžbe, ali ne i misli.

Drugi način dokazivanja materijalne naravi misli jest pokušaj svođenja misli na riječi. Ti zagonetni događaji – misli (pojmovi, sudovi) zapravo su samo riječi ili izrazi kojima označujemo ta svoja mentalna stanja. Misli bi, prema materijalistima, bile unutarnji govor, odnosno slike riječi kojima mislimo. No često nam se čini da imamo misao, a da riječi kojima je izražavamo nisu zado-

5 Razmišljanja običnog čovjeka najvjerojatnije su svakodnevna tumačenja koja ljudi koriste da bi objasnili svoj unutarnji mentalni život i ponašanje drugih pojedinaca. Možemo ga nazvati zdravorazumskim pojmovnim okvirom ili pučkom psihologijom. Taj pojmovni okvir sastoji se od temeljnih pojmova poput želja, namjera, vjerovanja...

6 To je središnje pitanje analitičke filozofije jezika. Ponudena rješenja do kojih je analitička tradicija došla, ako ih uopće možemo prihvatiti, nisu nimalo jednostavna, niti jedinstvena. Grimm nepravedno rješava čitavu situaciju u nekoliko rečenica.

voljavajuće. Htjeli bismo oblikovati misao, ali nam manjkaju riječi itd. Sve nas to dovodi do zaključka da misli i riječi nisu isto te da je nemoguće svesti misli na riječi. Tako se, prema Grimmu, i drugi način dokazivanja materijalne naravi misli pokazuje neuspješnim.

Kako spiritualizam objašnjava opće pojmove? U nama postoje razna bića ili predmeti na sasvim nov način, različit od onoga što ga imaju izvan nas. Misao ili pojam o čovjeku ne zauzima nikakav prostor (zato nije ni velik ni mali, a opet pristaje i jednom i drugom), nema nikakvog vremenskog određenja (nije ni mlad ni star, a opet pristaje i jednom i drugom). Misao je dakle nešto izvan prostora i vremena oslobođeno osjetilnih kvaliteta (boja, oblik...), pa je stoga ona nijekanje onoga bez čega se tvar ne može zamisliti. Stoga zaključujemo da je misao nešto netvarno.

Takva misao ima jedno svojstvo koje ne možemo nikako odvojiti od nje – ona je uvijek nečija misao, vezana uz nekog nositelja, uz neki subjekt. Slijedeći pravilo da nitko ne daje ono čega nema, zaključujemo da i taj nositelj i uzročnik mora biti oslobođen fizikalnih zakonitosti prostor–vrijeme, odnosno da i on mora biti netvaran i različit od tijela. Preko misli ili općih pojmova naša duša pokazuje svoju netvarnost. I drugi doživljaji osim misli nose oznake duhovnosti – svi putovi dolaska do općih pojmova – uviđanje, sumnja, nijekanje... Njih ne možemo mjeriti centimetar–gram–sekunda sustavom. Misli ne možemo izmjeriti niti izračunati. Lanac između njih i osjetilne spoznaje puca i one kreću svojim putem omogućujući čovjeku stvaralačku snagu.

Zbog neuspjeha aktualizma i materijalizma da objasni neke činjenice iz našeg života Grimm se priklanja supstancijalizmu i spiritualizmu s kojima zajedno zaključuje da je ljudska duša duhovna ili netvarna samostalna supstancija koja je izvor, nositelj i vlasnik osobito ljudskih viših duševnih čina i doživljaja.

Zbrka oko supstancijalnosti

Prema Grimmovim tomističkim opisima ta je naša duša netvarna supstancija, dakle, biće čije je najvažnije svojstvo netvarnost i biće koje ne pretpostavlja drugo biće koje bi (već) imalo svoj bitak i kojemu bi bilo dalje određenje (Šanc). Subjekt i djelatelj (na razini tvornog uzroka?!), promatrač i pokretač svega u *unutaršnjem svijetu*. Ostaje zbunjujući dojam da je to biće odvojeno i različito od našeg *ja* iako pripada tom *ja*. Duša je, mogli bismo zaključiti, biće u biću, subjekt u subjektu, ili barem zaseban i samostalan dio subjekta. Prema tome, mogli bismo zaključiti da duša nije samo odrednica koja dajući sebe zajedno s materijom tvori jedno biće nego je ona posebno biće koje se razlikuje od drugog bića, odnosno od *ja* (izraz *ja* referira na jednu jedinu supstanciju – cijelo ljudsko biće). Te nepreciznosti zavode u kartezijanski dualizam, a samim time u probleme takvog dualizma. Grimm se nije dovoljno odredio prema tome. Zbrka između supstancijalnog i akcidentalnog jedinstva nastaje upravo zbog toga što Grimm tvrdi supstancijalnost duše unatoč tome što je ona

samo supstancijalna odrednica, supstancijalna forma – dakle jedan od *uzroka* bića, ali ne i samo biće. Duša je *ono čime* čovjeka (*quo ens*, a ne *quod ens*). Ako se ograničimo samo na iskaz da je duša netvarna supstancija – je li onda ona *andeo*?⁷

Unatoč nastojanju da se istakne čovjekovo jedinstvo, cijelo vrijeme se stječe dojam da dušu i tijelo treba strogo odijeliti (gotovo na supstancijalnoj razini) te se inzistira na tome da je čovjek bitno duša i da samom egzistencijom duše egzistira i čovjek. Termin *nepotpuna supstancija* čini se primjerenim za tu svrhu, tj. da se ljudskoj duši pridoda neka mogućnost samostalnog postojanja izvan čovjeka kao jedinstva duše i tijela. Nepotpuna je supstancija još uvijek supstancija. Ili je duša možda supstancija samo u razdoblju nakon smrti do uskrsnuća? No ukoliko je nepotpuna supstancija samo nesretno izabran termin koji zapravo označuje formalni uzrok bića (nikako proizvodni – na što izraz *djelatelj* upućuje), onda je ovaj prigovor promašen. Slijedeći stroge definicije o tome što je to supstancija a što nije, morali bismo, prema metafizičkom načelu isključenja trećega, izbaciti izraz *nepotpuna supstancija* jer duša ili je supstancija ili nije. Treće mogućnosti nema. Terminološki, slijedeći maloprije danu definiciju to je tako. No, ukoliko razlika između supstancije i akcidenata i nije toliko *oštra*, kao što nam to kazuje Šanc, i ukoliko je srž razlike između supstancije i ostalih bića u tome da je supstancija ontički *čvršća* i relativno *neovisnija* o ostalim bićima,⁸ onda je ta razlika relativna. To bi značilo da je duša malo ontički čvršća od tijela i malo neovisnija, ali ne potpuno neovisna o tijelu. Pitanje je povlači li takav pojam supstancije za sobom i subzistenciju? Pojam supstancije, unatoč svojoj definiciji, izražava nešto što je samo nerazjašnjeno i tajnovito, a na čemu se temelje sva dalja razjašnjenja.

Razlog toj zbrci u Karla Grimma nalazim u višeznačnosti pojma supstancije, tj. u kartezijskom i novovjekovnom razumijevanju supstancije kao misaonog subjekta, neovisnog bića, nečeg trajnijeg u prolaznome... U današnjoj filozofiji uma pojam supstancije se dalje rastvara na funkcije (funkcionalizam), stanja (fizikalizam) i instrument (instrumentalizam).

Drugi misterij je supstancijalno sjedinjenje. Kako se to događa? Kako nešto netvarno može utjecati na bilo koji način na nešto tjelesno kad se toliko razlikuju po svojim svojstvima? Problemi interakcije pomaknuti su s razine dvaju supstancija na razinu dvije vrste uzroka, dva počela bića. Pitanje je možemo li tu interakciju objasniti samo time što kažemo da je bitak ono što je zajedničko duši i tijelu. I zašto, na kraju, nešto duhovno s višim ontološkim statusom, mora biti supstancijski sjedinjeno s nečim tvarnim?

7 Pitanje koje se postavilo u raspravi nakon izlaganja ovog referata.

8 Usp. BELIĆ, Miljenko, *Metafizička antropologija*, Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove 1995., str. 151.

Zaključak

Drugi problem koji Grimm navodi govoreći o svojstvima duše, problem je odnosa između jezika i misli, između riječi i pojmova. Zbog toga što se na temelju ontološkog statusa misli zaključuje na netvarnost duše, to je pitanje za nas od središnje važnosti. No, problem je preširok za tekuću raspravu. Jedino što bismo mogli reći jest da misli ne možemo samo tako odvojiti od jezika i da su ta dva pojma međusobno mnogo povezanija nego što to Grimm u svojim kratkim analizama pretpostavlja. Na kraju, možemo li misliti bez riječi? Možemo li oblikovati bilo koju misao bez riječi?

Sa stajališta suvremenog čovjeka pitanje o ljudskoj duši zanimljivo je kao i za čovjeka bilo kojeg drugog vremena. Nakon velikog napretka u upoznavanju našeg ljudskog tijela pojavila se i nada, pogotovo u materijalističkim filozofskim krugovima da će nam to napokon omogućiti sredstva kojima ćemo objasniti ljudsku dušu na sasvim materijalističim osnovama. No stvarnost čovjeka, napose izražena u njegovoj svijesti i samosvijesti, opire se tom svodenju na *prah*. Unatoč tome moramo se upitati koliko je naša ontologija opremljena za objašnjavanje ontološkog statusa duše, odnosno jesmo li nazvavši dušu *netvarnom supstancijom* pokazali na njezino pravo mjesto u svijetu? Neki filozofi⁹ tvrde da naš pojmovnik nije dovoljno razvijen da bismo mogli opisati svu stvarnost i sve bogatstvo ljudske duše. Kao i ti filozofi, možemo pomirljivo ustvrditi da duša postoji, ali mi još, zbog nedostatnosti našeg rječnika, ne možemo točno odrediti što je ona. Postoji veza i međudjelovanje između naše duše, našega mentalnoga života i našega tijela. Postoje i dobri razlozi da razlikujemo te dvije stvarnosti i razlozi koji nam govore da ne možemo reducirati dušu na tijelo ili obratno. Ugušiti strogim filozofskim kriterijima i tu tajnovitost, doima se pomalo nepravedno prema nama samima. Možda su pjesnici sa svojim *živim fluktuirajućim pojmovljem* još uvijek u prednosti nad filozofima koji umrtvljuju svu ljepotu metafore.

9 Vidi, primjerice, NAGEL, Thomas, *Conceiving the Impossible and the Mind–Body Problem*; The Royal Institute of Philosophy Lecture, 1998. Taj pravac u rješavanju *mind–body* problema naziva se ekspanzionizam, čime se ističe suprotnost prema materijalističkom redukcionizmu i eliminativizmu.

THE HUMAN SOUL OF KARL GRIMM

Damir MLADIĆ

Summary

The interaction between our bodies and souls is an undeniable fact. But as soon as a ontological status of the soul is attempted an almost unbridgeable gap of a problem is encountered. The fact of the existence of a conscientious, subjective, private, inner and unique life is irrefutable. Neither can the fact be negated on the tight connection between a person's mental and exterior, public, objective and physical existence. Descartes intended to resolve such problems by a dualism of substance, but did not succeed. Grimm aware of the inconsistencies of Descartes explanation did not sufficiently differentiate between Aristotlian-Thomistic and Cartesian dualism and as such did not succeed in resolving problems that such a dualism of substances incurs with it. At the centre of the criticism is Grimm's determination of the human soul as immaterial substances.